

jeronimo de bosch kemper, oftewel het remmend effect van de goddelijk-maatschappelijke ordening

Robert Knecht

I Inleiding

Bij het weinige dat over de geschiedenis van de Nederlandse sociologie te vinden is, wordt Jeronimo de Bosch Kemper steeds genoemd, veelal als de "vader" of "grondlegger van de Nederlandse sociologie (1), soms als degeen die de kans het te worden door "gebrek aan analytische diepgang" liet voorbijgaan (1a). Wie was deze man, die in ieder geval in tijd zijn latere kollega's ver vooruit was?

In het onderstaande wil ik een indruk geven van zijn opvattingen, voor een groot deel aan de hand van citaten, teneinde het beeldende van zijn taalgebruik niet verloren te laten gaan. Meer dan dat wil dit stuk niet pretenderen, misschien dat in een later stadium van het onderzoek meer gezegd kan worden over bijv. de invloeden die hij van m.n. buitenlandse auteurs heeft ondergaan.

In ieder geval lijkt mij een kennismaking met deze man, met zijn persoonlijke omstandigheden en politieke activiteit nuttig, immers: "bij geen wetenschap meer dan bij de wetenschap der zamenleving is het van belang met de personen der schrijvers bekend te zijn". (1b)

"Liever een leven vol teleurstelling, dan een leven zonder ideaal; liever het oordeel gedragen, dat ik mijn krachten verspil in hetgeen niet te bereiken is, dan het zelfverwijt dat ik zou geweigerd hebben mede te werken tot hetgeen door mannen uit het volk met edele bedoelingen is beproefd" - De Bosch Kemper. (2)

II Leven en ideeën

Jeronimo de Bosch Kemper werd op 23 maart 1808 geboren te Amsterdam. Zijn beide ouders waren afkomstig uit koopmans-families; zijn vader Joan Melchior Kemper (geb. 1776), lid van de Lutherse kerk, had het gebracht tot hoogleraar in het natuur-, staats- en volkenrecht.

Nog hetzelfde jaar verhuisde het gezin naar Leiden, waar Joan Melchior een ruimer betaald professoraat kon aanvaarden.

Aanvankelijk vooral wetenschappelijk actief, ging Joan Melchior zich meer en meer met politiek bemoeien: als vurig patriot ijverde hij in 1813 voor beëindiging van het Franse bewind en voor herstel van de monarchie, maar dan op konstitutionele basis, teneinde de burgerij controle op de staatsmacht te garanderen. Bij het opstellen van de nieuwe grondwet was hij rechtstreeks betrokken: in 1815 werd hij uit erkentenis voor zijn inspanningen door Willem I in de adelstand verheven.

Het plotselinge overlijden van Joan Melchior op 20 juli 1824 schijnt op de toen 16-jarige Jeronimo een verpletterende indruk te hebben gemaakt. Vanaf dit moment was hij bezield door het streven, zijn vader waardig te zijn, zijn voorbeeld te volgen. (2a)

Zijn hele studietijd bracht hij in Leiden door. Van 1825 - 1830 studeerde hij er rechten. Na zijn promotie, juni 1830, op een aan Willem I opgedragen dissertatie, meldt hij zich aan als vrijwilliger voor het leger, in verband met de zojuist uitgebroken Belgiese opstand (oktober 1830).

Hij neemt o.a. deel aan de Tiendaagse Veldtocht. Tot 1834 blijft hij onder de wapenen, maar zijn sympathie voor Willem I en zijn politiek van volharding is dan inmiddels tot een minimum gedaald, m.n. ook door persoonlijke omstandigheden: hij was lang gescheiden van zijn beminde a.s. echtgenote en moest -als vrijwilliger- zichzelf bekostigen. In 1834 wordt hij benoemd tot substituut-officier van justitie bij de rechtbank te Amsterdam; in deze functie blonk hij uit door de mildheid van zijn eisen.

Van 1838 - 1840 houdt hij zich bezig met de publikatie van zijn "Wetboek van strafvordering naar deszelfs beginselen ontwikkeld, en in verband gebracht met de algemene regtsgeleerdheid", in drie delen verschenen. Het werd alom geprezen; zijn naam als jurist was gevestigd. In 1841 wordt hij benoemd tot advocaat-generaal van het Hof van Noord-Holland.

Aanvankelijk, in zijn studietijd, had hij zich in het mild-konservatieve, liberale milieu dat Leiden toen vormde wel thuisgevoeld, maar geleidelijk komt hij in verzet tegen de "in feite kille, liberale voldaanheid". (3) Zijn vader had zich, als vurig aanhanger van de in 1795 verworven vrijheden, ingespannen voor een door de burgerij gecontroleerd staatsbestuur; maar de reaktionaire, afzijdige burgerij wist na 1813 van deze garantie geen gebruik te maken: het bewind van Willem I kwam neer op een, aanvankelijk door ieder aanvaard, verlicht absolutisme.

De in 1840 ter hand genomen grondwetsherziening (4) werd de aanleiding tot Jeronimo's eerste politieke activiteiten. Hij verzette zich tegen pogingen van Thorbecke cum suis de regeringsvoorstellen uit protest tegen hun beperkte strekking af te stemmen, omdat immers niet zeker was of de regering na

verwerping ruimere voorstellen zou indienen. (5)
Herziening was niet nodig; als de burgerij haar politieke apathie zou overwinnen, zou de bestaande grondwet voldoende garanties bieden voor een effectieve controle op het staatsbestuur.

Dit was het motief voor Jeronimo's eerste publikaties op politiek gebied, aanvankelijk in het Handelsblad, vanaf juli 1842 in het door hem geredigeerde tijdschrift "De Tijdgenoot".

In "De Tijdgenoot" verzet Jeronimo zich tegen een aantal toestanden waarover z.i. niet langer uit onverschilligheid gezwezen kan worden. Naast het (vermeende) opdringen der katholieke geestelijkheid is dat het optreden van enerzijds een groepering, die staatskundige theorieën huldigt die niet aan het bestaande ontleend zijn maar uit de Rede alleen voortkomen, anderzijds een groepering die met roekeloze hardnekkigheid het bestaande wil behouden, zonder naar verbetering te streven.

Zelf neemt hij een middenpositie in: "Godsdienstig plichtsgevoel is zoowel het krachtigste wapen tegen de partij des stilstands, als tegen de partij der dolle beweging". (6)

Het gaat erom, door een loyale toepassing van de grondwet, in samenwerking met de regering, de maatschappelijke vooruitgang langs geleidelijke weg te bevorderen. "Langs den kalmen weg van het bedaarde onderzoek is alleen het geoorloofde pad tot eene Grondwetsherziening". (7)

Zijn ideeën over een herziening van het kiesstelsel zijn al oud: een redelijk evenwicht tussen burgerij en aristocratie, een juiste vertegenwoordiging van de drie standen, staan nog voorop. Van belang is vooral, dat het stelsel zodanig moet zijn, dat de bekwaamste personen gekozen worden. Daartoe bepleitte hij een getrapte verkiezing van de Tweede Kamer middels kieskolleges.

Partijvorming dient vermeden te worden, "partijzucht neemt alle zelfstandigheid en vastheid van gevoelens weg. Niet alleen de volgers der partijen zijn onvrij, ook de hoofden en leiders der partijen worden door partijbelang meegesleept". (8)
Er kan slechts sprake zijn van één partij, namelijk die der vaderlandslievende mannen, eensgezind in hun afhankelijkheid aan het vorstenhuis.

Tot het einde toe heeft hij zijn standpunt gehandhaafd, dat een voorstel tot grondwetsherziening alleen van de regering kon komen. Toen uit de troonrede van 1845 nog geen bereidheid bleek voorstellen te doen, staakte hij de uitgave van "De Tijdgenoot", immers: "wij zijn door de verklaring van de Regering tegenover de oppositie van alle kracht beroofd". (9)

Dat hij zijn politieke ideeën via geschriften en bijv. niet via redevoeringen uitdroeg, was te wijten aan het spraakgebrek, dat hem zijn hele leven plaagde.

In de periode, waarin hij "De Tijdgenoot" uitgaf, werd hij in zijn persoonlijk leven getroffen door een reeks van tegenslagen. In 1844 overleed zijn vrouw, in 1845 één van zijn kinderen, in 1846 zijn schoonzuster, die de huishoudelijke taken van zijn overleden vrouw had overgenomen. Zijn vrienden melden met respekt, dat hij alle slagen door zijn vasthoudendheid en ondernemingslust te boven wist te komen; zijn religieus optimisme zal daaraan sterk hebben bijgedragen. (10)

De opstanden van 1848 in Parijs en Berlijn hadden nauwelijks vat op het Nederlandse proletariaat, maar de vrees bij de regeringen was in heel Europa een prikkel tot vernieuwingen, hier en daar tot overhaaste concessies. Willem II deelde onmiddellijk mee tot grondwetsherziening bereid te zijn en verzocht de Tweede Kamer zijn wensen kenbaar te maken. De Bosch Kemper mengde in de hierop volgende discussie met de brochure "Volkswil en volksbelang" en zijn "Korte opmerkingen over de gebeurtenissen van den dag", die van 16 mei tot 8 juli 1848, opnieuw anoniem, wekelijks verschenen.

Hij verzet zich tegen Opzoomer's leer van de volkssouvereiniteit. Het is toch onmogelijk "al die individuën, die regten hebben, maar waarvan het grootste gedeelte, de vrouwen, de kinderen, de onverstandigen geen politichen wil hebben, tot één wezen te amalgameren dat één wil heeft!". (11) Het moeten volgen van de volkswil leidt alleen maar tot allerlei rampen, immers: "de driften des Volks worden spoediger opgewonden dan die van een Bestuur". (12)

"Waar de min beschaafde klassen der maatschappij zich met staatszaken inlaten, worden zij een speelbal van listige of onbezonnen leiders". (13) "De grond van het opperste gezag ligt niet in den wil van het volk maar in het Wezen van den Staat". (14)

Men dient geen mederegeren van het volk na te streven; niet de volkswil, maar het volksbelang moet voorop staan. Dan is de politieke vraag, hoe onafhankelijke, verstandige, brave mannen te kiezen, die het algemeen belang zullen behartigen. De invoering van census-kiesrecht, zoals voorgesteld, is geen garantie daarvoor; hij pleit opnieuw voor getrapte verkiezingen middels kieskolleges.

Aan deze politieke opstelling ligt een belangrijke konstatering ten grondslag: "Het tegenwoordige mouvement is veel minder eene politieke dan wel eene sociale beweging. Het algemeen stemrecht is slechts het middel geweest, waarin men herstel zocht, niet het doel. (....) De waarheid, wier meer algemeene erkenning de grond der beweging in Frankrijk is, is deze: dat de Staatsmagt verplicht is aller belangen te behartigen. Les intérêts nouveaux zoeken eene bescherming". (15) Volgens De Bosch Kemper dient men hiertoe een onbevooroordeelde, heldere voorstelling te krijgen van de oorzaken van de "mouvement", zich "te plaatsen op de hoogte der omstandig-

heden". (16) Als oorzaken noemt hij het inzicht, dat de achteruitgang der welvaart het gevolg is van een slecht beleid van de regering en de publiciteit van artikelen die de eerbied voor de regering ondermijnden. Zo "komt men tot het besluit dat het de dure pligt der regeringen is, door geene maatregelen of instellingen de politieke driften op te wekken" (17), maar daarentegen vertrouwen te wekken en zijn best te doen voor "de bescherming van de vrije ontwikkeling van het maatschappelijk leven en de bevordering van de algemeene welvaart". (18)

Tot kamerlid gekozen, verdedigde hij zijn opvattingen ook daar, maar zonder succes: er werd een census-kiesrecht ingevoerd. Hij was ook gemeenteraadslid van Amsterdam en vanaf 1850 lid van Provinciale Staten van Noord-Holland. Hij was verder actief in de door hem, samen met Des Amorie van der Hoeven (19), gestichte "De vriend van armen en rijken", een instelling die zich richtte op de volksontwikkeling, als een middel om de geest der revolutie tegen te gaan.

Augustus 1848 hertrouwt hij, opnieuw met een koopmansdochter; het is vooral een "verstandig" huwelijk: hij is in één klap een rijk man geworden.

In 1851 verschijnt zijn "Geschiedkundig onderzoek naar de armoede in ons Vaderland, hare oorzaken en de middelen die tot hare vermindering zouden kunnen worden aangewend", zijn bekroond antwoord op een prijsvraag, uitgeschreven door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem. Het is zijn eerste publikatie van specifiek sociaalwetenschappelijke aard.

Hij werkt het -toen erg in de belangstelling staande- tema uit aan de hand van uitgebreide statistieken, om zo de geschiedenis van het verschijnsel te kunnen nagaan. Algemene oorzaak van de armoede is volgens hem "gebrek aan genoegzame productie". (20) Deze vindt zijn oorzaak, enerzijds in de onproduktieve "verteringen" van verspilzieke rijken, anderzijds in de armenbedeling, die de prikkel tot arbeid bij de armen wegnam. Evenals Thorbecke pleitte hij voor staats-toezicht op de armenbesturen.

Belastingen dienden z.i. daar het minst te drukken, waar een produktief gebruik van het kapitaal verwacht mocht worden. Daarom pleitte hij voor belasting via accijnsen, die in tegenstelling tot inkomstenbelasting, vooral de tot verspilling geneigde lagere standen zouden treffen. Een progressieve inkomstenbelasting, zoals door sommigen voorgestaan, was helemaal "door elk onpartijdig beoefenaar der Staatshuishoudkunde als zeer nadelig voor de welvaart eens volks te achten". (21)

De liberale staatshuishoudkunde van de Manchester school beschreef z.i. korrekt de natuurlijk-goddelijke ordening van

het ekonomies leven; misstanden kwamen voort uit "het zelf-zuchtig gebruik, dat van sommige regten gemaakt is". (22) Daardoor kon ook het socialisme ontstaan, dat hij waardeert in zijn streven naar opheffing van de armoede, maar waartegen hij als voornaamste bezwaar heeft: "in plaats van te onderzoeken, welke die wetten zijn, die God aan de samenleving gesteld heeft, werpen zij zich zelve als wetgevers op". (23)

Z.i. is het niet de roeping van de staat, iedere ingezetene een middel van bestaan te waarborgen. "De bestemming der samenleving is, dat steeds meer aan de individuen zelve moet worden overgelaten". (24) "Armoede is in Gods hand een der middelen om de mensch tot eenswillendheid met Hem te brengen". (25)

Zijn slotkonklusie: "De vermindering der armoede hangt af van den algemeenen vooruitgang in zedelijke en maatschappelijke beschaving in alle standen der maatschappij". (26)

Nadat hij een eventuele kandidatuur voor het burgemeesterschap van Amsterdam met beslistheid van de hand had gewezen, werd hij 6 oktober 1852 benoemd tot hoogleeraar in het natuur-, volken- en staatsrecht aan het Athenaeum Illustre te Amsterdam. Na enige aarzeling, o.m. vanwege zijn stotteren, aanvaardt hij de benoeming met de intree-rede "De staatswetenschap, eene wetenschap op waarneming en wijsbegeerte gegrond, en door voortdurende kritiek te volmaken".

Deze rede toont de invloed, die het natuurwetenschappelijk denken op hem heeft gehad. Kennis van de Staat moet z.i. berusten op kennis van haar leden, van de "fysischen aanleg van den mensch" (27), van zijn vermogen de stoffelijke natuur te beheersen, en van zijn zedelijke eigenschappen. De physiologie "leert, hoe de zinnelijke verschijnselen der buitenwereld, door zenuwdraad en hersenvezel geleid, gewaarwording veroorzaken, tot beweging aanzetten, op menig orgaan des menschelijken lichaams terug werken, driften en hartstogten doen ontstaan, en door vrees en hoop dikwijls den wil der menschen en dus ook vaak der volken bepalen". (28) Zo is verklaarbaar, hoe in Frankrijk "waar de zinnelijkheid gewoon is zeer haar kracht te doen gevoelen" (29) het volk van sympathie voor het kommunisme omsloeg naar diktatuur. Al wijzen de natuurwetenschappen de mens zijn plaats in de natuur, zij schenken hem ook een macht boven haar. De mens is in de aardse schepping "'n eenig wezen" en zijn geschiedenis is "de altijd voortgaande zegepraal van den intellectuelen mensch op de fysischen". (30)

De statistiek speurt temidden van de verscheidenheid de gelijkheid op, teneinde zo "de wetten te ontdekken, die de Voorzienigheid ook in het leven der volken doet heerschen": zij is "daarin van vele natuurkundige wetenschappen onderscheiden, dat de verschijnselen, die zij heeft op te merken,

zeer zamengesteld zijn door de zinnelijke en zedelijke oorzaken, waaruit zij voortkwamen, en dat het voorwerp van onderzoek aan gestadige verandering onderworpen is". (31) Naast statistiek is nauwkeurige kennis van de geschiedenis van de volken nodig, kennis van "de rigtingen, die in de geschiedenis zijn op te merken, en die somtijds zoo lijnrecht loopen, dat men met volkomene zekerheid zeggen kan, dāārheen is de weg, -de weg tot volksgeluk en volkswelvaart, dāārheen de weg tot volksellende en volksarmoede". (32) Al is er verschil met de natuurwetenschappen, "waar eenmaal de werking van voorafgaande feiten met juistheid is aangewezen, is de proefondervindelijke natuurkunde niet zooveel zekerder dan de Staatswetenschap, door het licht der geschiedenis beschenen". (33)

De Staatswetenschap is een wetenschap van waarnemingen, maar evenzeer een wijsgerige. "De waarneming moge betrekkingen doen kennen, de wijsbegeerte toont het recht aan, dat in die betrekking gelden moet". (34) De staatswetenschap is pas een wijsgerige, indien zij van de afzonderlijke verschijnselen in de maatschappij "tot het wezenlijke verband opklimt". Welke wijsbegeerte is daartoe geschikt? Noch het sensualisme, noch Hegel, noch het rationalisme; deze laatste heeft "het gebrek, geen andere rustpunten te bezitten dan willekeurig aangenomen grondstellingen". (35) "Het hoogmoedig verstand, dat alles aan zichzelf wil ontleenen, bouwt stelsels, niet op nauwkeurig waargenomen feiten, gelijk zij zich in hunne mogelijke ontwikkeling doen kennen, maar op denkbeelden, die geene wezenlijkheid tot grondslag hebben. De vruchten van het ongeloof zijn in de communistische en socialistische stelsels onmiskenbaar". (36) "Uit de rede op zich zelve vloeit geen waarheid voort". (35)

Zonder vast rustpunt vervalt de rede tot "een laag pantheïstisch materialisme" of een "ijdel idealistisch zweven".

"Een vaste grond ontbreekt haar echter niet" (37): deze kan gevonden worden in de Openbaring.

"Een stem uit het binnenste onzer ziel zegt, dat in ons aanwezig is een beginsel van waarachtig, dat is van persoonlijk, leven, waarbij de geest, die zich uit ons openbaart, met zelfbewustheid inwerkt op de schepping buiten ons". (38) Daarom is "alleen langs den weg van het eerbiedig onderzoek van Gods wereldbestuur in het maatschappelijk leven, onveranderlijke waarheid voor de staatswetenschap te verkrijgen". (39) Het gaat erom door middel van onpartijdige kritiek de waarheid en onwaarheid van allerlei theorieën te bepalen en vervolgens het kaf van het koren te scheiden. Want in alles zit wel iets waars, ook in de Franse Revolutie: "de zelfzuchtige driften, die toen hebben gewoed, mogen het oog niet doen sluiten voor den grooten vooruitgang, die een liefderijke Voorzienigheid ook toen, te midden der Staatsorkanen, heeft tot stand gebracht". (40) Kritiek is ook de beste manier om een verzoening van verschillende richtingen tot

stand te brengen: "wanneer de kritiek volledig erkent het ware dat gewoonlijk de dwaling vergezelt, ontruikt zij haar het wapen en herschept somwijlen een gevaarlijken vijand in een krachtigen bondgenoot". (41)

Vanaf 1857 ventileerde hij zijn opvattingen niet langer via de "Amsterdamse Courant", maar via het door de stichting "De vriend van armen en rijken" uitgegeven "Volksblad".

Hierin droeg hij bij aan de diskussies over de wettelijke regeling van het lager onderwijs, in 1854-56 in de Kamer gevoerd, voorloper van de schoolstrijd.

Ook spande hij zich in voor verbetering van de positie van het Amsterdamse Athenaeum Illustre, dat in diverse opzichten achtergesteld was bij de drie Rijksuniversiteiten. Toen zijn streven maar zeer gedeeltelijk succes had, nam hij uit protest ontslag als hoogleraar.

Nadat hij in 1860 al een "Inleiding tot de wetenschap der samenleving" had gepubliceerd, verscheen in 1863 zijn hoofdwerk, althans op sociologies gebied, "Handleiding tot de kennis van de wetenschap der samenleving".

De Bosch Kemper beschouwde het werk zelf als "het geheel van zijn overtuigingen". Het is een breed opgezet werk, met wijdloperige beschouwingen, dat meer het terrein van de sociologie ten opzichte van andere wetenschappen wil bepalen dan dat het pretendeert een eigen sociologies systeem te ontwerpen. Elk hoofdstuk begint met een uiteenzetting van zijn eigen opvattingen, gevolgd door kritiese aantekeningen, die meer ruimte beslaan dan de hoofdtekst, en die getuigen van zijn grote belezenheid.

Met de hem eigen bescheidenheid verklaart hij in de inleiding: "niet zonder schroom geef ik mijn werk uit. (....)

Het regt der wetenschap vordert, dat minderen wijken, waar meerderen hunne stem doen horen; bij de liefde die ik tot de wetenschap koester, zal ik mij verheugen dat mijn werk spoedig verouderd zal zijn; mijn arbeid zal ik rijkelijk beloond achten, wanneer hij de aanleiding mogt worden tot een meer grondig wetenschappelijk werk". (42)

De wetenschap der samenleving is begrensd tot de beantwoording der vragen: wat is de samenleving der menschen in haar ontstaan, -wat is zij bestemd te worden, - wat is zij in den tegenwoordigen tijd? (43); "uit de feiten, die de geschiedenis leert, leidt de wetenschap der samenleving af, wat de menschen voor elkander bestemd zijn te worden en welke de aard, de ontwikkelingsgang en de bestemming der menschelijke samenleving is". (44) Haar beoefenaar heeft tot taak "op te sporen de regelen in de menschelijke samenleving, uit te vorschen hare bestemming, en aan te wijzen, wat de menschen overeenkomstig die bestemming doen moeten tot hare volma-

king".(45)

"De verwaarlozing van de waarheden, die zij geroepen is in het licht te stellen, (is) een der hoofdoorzaken van velerlei maatschappelijke rampen, terwijl die rampen op hare beurt de behoefte aan de wetenschap hebben doen gevoelen"(46); "hare hoge noodzakelijkheid in den tegenwoordigen tijd moet erkend worden".(47)

"Het volk moet de samenleving leeren kennen in hare genetischen ontwikkeling en in haren actuelen toestand. Als van zelf zal dan de toekomst ons in de oogen stralen, en, bij dat licht, de kennis van hetgeen wij te doen hebben ons eigen worden".(48) Hij dacht dat dat in Nederland, met zijn "degelijk volkskarakter" en "verlicht volksleven" wel eens het eerst zou kunnen gebeuren.

Uitgangspunt van zijn opvattingen over de samenleving is het heelal als een geordend, organies geheel. Het "volkomen bewijs" daarvan achtte hij reeds geleverd.(49) De menselijke rede, gekombineerd met God's standvastigheid en onveranderlijkheid in het besturen van het heelal, maakten wetenschap mogelijk. Achtereenvolgens komen in zijn werk aan de orde: wijsbegeerte, algemene encyclopaedie en geschiedenis.

Tegen de bestaande filosofiese systemen uit hij opnieuw het bezwaar dat ze de menselijke kennis geen onwankelbare zekerheid verlenen. Om te kunnen oordelen, wat waarheid is, is een absolute maatstaf noodzakelijk. Deze vindt hij daarin "dat de geest der menschen aan den Goddelijken geest verwant is".(50) "Zoo dus in den menschelijken geest, door zijn verwantschap met den Goddelijken geest, de kiem tot een volkomen kennis aanwezig is, zoo komt die kiem niet tot volledigen wasdom, dan door voortdurende beweging van den geest, om in bewuste gemeenschap te komen met de Goddelijke gedachten, die aanwezig zijn in de dingen buiten den mensch".(51) In deze was hij beïnvloed door m.n. Fichte en Hegel's leerling Karl Rosenkranz.(52)

Algemene encyclopaedie omvat de kennis "van die algemene waarheid die wij in het Heelal kunnen opmerken, waaraan de bijzondere verschijnselen in de samenleving ondergeschikt zijn". Zij betreft drie gebieden, nl. het rijk der natuur, het rijk des geestes en het rijk der mensheid.

De geschiedenis van onze aarde wijst op een opklimming van steeds hoger georganiseerde wezens. Zelfzucht is de eigenschap bij uitstek van alle natuurwezens; bij de hoogst georganiseerde wezens is deze aan wet en regel te onderwerpen. De hele natuur wijst z.i. op het bestaan van een rijk des geestes, dat hij aanduidt met "God" of met "de volmaakte Geest", zich openbarende in de wereld.

"De mensch is het schepsel, waarbij de schepping ophoudt bewusteloos door God's almacht bewogen te worden, om over te gaan in het individueel vrij, zich-zelf bewust en zich-

zelf bepalende leven. Terwijl God aan alles leven geeft, geeft hij aan den mensch bewust leven van zijn leven, geest van zijn geest. In de menschen stort God zijn geest over zijne schepselen uit. De mensch is het middelpunt tusschen gebonden natuurleven en vrij geestelijk leven".(53) Hij heeft de natuur als basis van zijn aards bestaan en de geesteswereld als zijn bestemming.

"De wetenschap is bovenal een geschiedkundige wetenschap, eene wetenschap van de geschiedenis der aarde, der aardbewoning en der ontwikkeling van de aardsche samenleving tot een rijk des geestes op aarde".(....)

"De inhoud van den geheelen cyclus der wereldgeschiedenis is: in het begin formering van stoffelijke lichamen, - en in de voleinding een rijk des geestes, door de zinnelijke natuurschepselen niet begrepen, maar erkend bij alle volken, bij wie de menschelijke geest ontwaakt".(54)

De mensen verwerken in hun denken en handelen, daartoe door God opgewekt, de indrukken der gebeurtenissen; zo is de "algemeene denkwijze (....) de groote beweegkracht der menschelijke toestanden". "Een beter tijdvak kan alleen de vrucht zijn van meerdere samenstemming van vele persoonlijk gevormde overtuigingen".(55)

"Grooter geleerde dan deze waarlijk encyclopaedische geest heeft Nederland in die dagen niet gehad", meldt het Gedenkboek van het Athenaeum en de Universiteit van Amsterdam.(56) Dat zijn ideeën, ondanks de bewondering voor zijn veelomvattende kennis, weinig invloed hebben gehad, zal mede te danken zijn aan het meer brede dan diepe karakter van zijn uiteenzettingen.

Hij heeft geen school kunnen maken; zelfs H.P.G. Quack, zijn beste leerling, heeft nooit geprobeerd zijn ideeën toe te passen. Ook zijn opwekking tot geschiedbeoefening vond (voorlopig) geen navolging.

Van 1862 - 1868 is hij met name politiek actief geweest, door publikaties in het "Volksblad" en door zijn optreden in de Kamer. Daar maakte hij de feitelijke ondergang mee van het staatsrechtelijke systeem, dat hij altijd had aangehangen. Zijn onafhankelijke stellingname oogstte bewondering, maar had politiek weinig succes; zijn voortdurend streven naar conciliantie sloeg niet aan.

Ook bleef hij, nu met meer succes, streven naar verbetering van de positie van het Athenaeum Illustre. Vooral dankzij zijn inspanningen, en die van zijn kollega W. Moll, werd het in 1877 tot een volwaardige universiteit.

Genoemd moet nog worden zijn pionierswerk op het gebied van de statistiek. Tijdens zijn studententijd was het, mede dankzij zijn inspanningen, mogelijk geworden bij prof. G. Wttewaal kollege te lopen in de "staatsoeconomie" (volkshuishouding en algemene statistiek). In 1848 was hij mede-oprichter van

de Vereniging voor de Statistiek in Nederland, waarvan hij tot 1873 voorzitter is geweest. Tot 1864 redigeerde hij het "Staatskundig en huishoudkundig jaarboekje", lange tijd de enige publikatie op dit gebied in Nederland. Zijn "Geschiedkundig onderzoek etc." maakt gebruik van uitgebreid statisties materiaal.

Gedurende de laatste jaren van zijn leven publiceerde hij zijn "Geschiedenis van Nederland na 1830", in vijf delen verschenen van 1873 - 1882. Het bevat een schat aan gegevens over de periode, gelardeerd met zijn opvattingen over waarneembare tendensen in die geschiedenis.

Op 20 oktober 1876 werd hij op straat door een beroerte getroffen, waaraan hij onmiddellijk overleed.

III

De Bosch Kemper heeft op veel gebieden pionierswerk verricht. Na Thorbecke was hij de eerste Nederlander, die op het belang van de geschiedenis als wetenschap wees.(57) Wat hij er in zijn "Handleiding etc." van maakt, is echter uiterst spekulatief, en vond geen navolging.

Merkwaardig zijn zijn opvattingen over ekonomie, en de rol van de Staat daarin. Hij is zijn hele leven overtuigd geweest van de juistheid van de liberale ekonomiese principes van de Manchester school; hij beschouwde deze als natuurgegeven, deel uitmakend van God's ordening. Daarin verschilde hij niet van zijn tijdgenoten. Hij had echter veel meer oog voor de sociaal-ekonomiese misstanden (58) maar deze waren z.i. slechts te wijten aan het misbruik, dat sommigen van hun "regten" maakten: daarmee was dan de oplossing van de problemen een etiese kwestie geworden: "De vergrijpen tegen de heiligheid van het huisgezin, de verwaarlozing der volksklassen bij het onmatige streven om rijk te worden, zichtbaar in het fabriekwezen, de weelde onzer dagen, zijn zooveele zonden, waardoor men medepligtig wordt aan het communisme. Het algemeen werkend middel, om het kwaad tegen te gaan, is de verspreiding van Bijbels-Christelijke kennis en Christelijk geloof".(59)

De Staat is "eene beschutting voor de tot volmaking geroepen zamenleving"(60) en "alles waarbij de individuele krachten tekort schieten, moet, zoo het de verbetering van het maatschappelijke leven ten doel heeft, door de Regering ondersteund worden".(61)

Maar elders benadrukt hij weer, dat ingrijpen van de staat vervalsing zou betekenen van de wetten der natuurlijke ordening: "Vooral moet het staatsgezag zich wachten aan het vooroordeel voedsel te geven, alsof het zijne roeping was, iedere

ingezetene van den Staat een middel van bestaan te waarborgen", (62) immers: "Zonder honger en dwang arbeidt de zinnelijke mensch niet". (63)

Politiek beschouwd was hij pleiter voor het midden; in de praktijk kwam dat vaak neer op steun aan de konsevatieven. Zijn verwijt jegens de twee, al in de prospektus van "De Tijdgenoot" genoemde, uiterste groeperingen keert steeds terug: de ultra-liberalen (en ook de socialisten) wanen "door subjectieve meeningen omtrent het regt en door willekeurig uitgedachte kunstmiddelen den staat te kunnen hervormen", terwijl de dwaling der behoudenden ligt "in de miskennis van de grote wet der schepping, die overal vooruitgang verkondigt". (64)

Vele stromingen van zijn tijd zijn in zijn ideeën terug te vinden, in feite probeerde hij ook hier een verzoening van vele tegenstrijdigheden te bereiken. Zijn juridiese opleiding is wellicht in zoverre van belang, dat hij daardoor in kontakt kwam met de historische rechtsschool (Von Savigny c.s.) in Duitsland, die op veel plaatsen de belangstelling voor de geschiedenis heeft aangewakkerd.

Zijn sociologie is in feite een eties filosofies systeem. Hij deelde de opvatting van de Verlichting, dat als de mens de natuurwetten der maatschappij leert kennen, dit uit zal monden in een soort natuurlijke zedelijkheid.

Zijn systeem heeft een in wezen psychologische basis: de "algemeene denkwijze" is de "groote beweegkracht der mensche-lijke toestanden" en alleen door "meerdere zamenstemming van vele persoonlijk gevormde overtuigingen" kan de maatschappij verbeteren.

Waarschijnlijk niet in de laatste plaats aan zichzelf denkend, schrijft hij: "De absolute geest, die de menschen tot zich wil opheffen, vindt zijn beeld eerst in die schepselen, die op hun standpunt al het onvolkomene tot volmaaktheid willen brengen en uit liefde de minbeschaafden tot het genot van het geestelijk leven willen brengen" (65); "tot ieder lid der zamenleving wordt daarom ook de roepstem gerigt: ken uwen tijd, de roeping van uwen stand, uwe eigene persoonlijke roeping als lid van het grote geheel, dat tot volmaking bestemd is!" (66)

Noten:

1. W.A. Bongers in Encyclopaedia of the Social Sciences, New York 1937, p. 645; Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek, deel VII, Leiden 1927, p. 696.

- (1a) J.A.A. van Doorn in: Grote Winkler Prins, 7^e druk, deel 4, p. 343; en in: Beeld en betekenis van de Nederlandse sociologie.
- (1b) Handleiding tot de kennis van de wetenschap der zamenleving, Amsterdam 1863, p. XIII.
- (2) Kemper, J. de Bosch -De Vredeweging in Nederland, Amsterdam 1871, p. 27.
- (2a) Vreede, G.W. - Jhr. Jeronimo de Bosch Kemper als staatsburger en geleerde herdacht, Utrecht 1877, p. 11.
- (3) Ambagtsheer, H.Th. - Jhr. Mr. Jeronimo de Bosch Kemper, behoudend maatschappijhervormer; Amsterdam 1959, p. 15.
- (4) De regeringsvoorstellen behelsden: bevestiging van de afscheiding van België, invoering v.d. ministeriële strafrechtelijke verantwoordelijkheid, medezeggenschap de Staten Generaal over koloniale geldmiddelen en de vaststelling van een tweejaarlijkse begroting bij de wet.
- (5) Jeronimo was fel tegenstander van het recht van initiatief: de Staten-Generaal "is slechts geroepen om toe te zien".
- (6) Prospectus van "De Tijdgenoot", 30 juni 1841.
- (7) De Tijdgenoot van 14 maart 1844.
- (8) Vooruitgang, getrouwe handhaving der grondwet: Amsterdam 1866, p. 8.
- (9) De Tijdgenoot van 25 oktober 1845.
- (10) Ambagtsheer, p. 49.
- (11) Korte opmerkingen over de gebeurtenissen van den dag, II, p. 5.
- (12) Volkswil en volksbelang; Amsterdam 1848, p. 26.
- (13) Idem, p. 24.
- (14) Korte opmerkingen, II, p. 5.
- (15) Idem, II, p. 8.
- (16) Idem, III, p. 5.
- (17) Idem.
- (18) Ten bate van het onderzoek naar de geschiedenis der nederlandse politikologie: hij vermeldt, dat dit het doel van de staat is "op de hoogte, waartoe de wetenschap der Politiek thans is geklommen".
- (19) Kollega ah Athenaeum.
- (20) Geschiedkundig onderzoek naar de armoede in ons Vaderland, hare oorzaken en de middelen die tot hare vermindering zouden kunnen worden aangewend; Haarlem 1851, p. 155.

- (21) Idem, p. 223.
- (22) Idem, p. 291.
- (23) Idem, p. 291.
- (24) "Het Regt. De Staat". Volksbibliotheek no. 52 Amsterdam 1860, p. 25.
- (25) Geschiedkundig onderzoek, p. 309.
- (26) Idem, p. 300.
- (27) De Staatswetenschap, eene wetenschap op waarneming en wijsbegeerte gegrond, en door voortdurende kritiek te volmaken Amsterdam 1852, p. 7.
- (28) Idem, p. 7.
- (29) De Staatswetenschap, p. 13.
- (30) Idem, p. 8, onder verwijzing naar de Franse statisticus Quetelet.
- (31) Idem, p. 10.
- (32) Idem, p. 11.
- (33) Idem, p. 12.
- (34) Idem, p. 14.
- (35) Idem, p. 15.
- (36) Korte opmerkingen, IV, p. 6/7.
- (37) De Staatswetenschap, p. 18.
- (38) Idem, p. 15.
- (39) Idem, p. 18.
- (40) De Staatswetenschap, p. 26.
- (41) Idem, p. 28.
- (42) Handleiding tot de kennis van de werenschap der zamenleving, Amsterdam 1863, p. IX.
- (43) Idem. p. 2.
- (44) Idem. p. 2.
- (45)
- (46) Handleiding, p. 3.
- (47) Idem, p. 13.
- (48) Idem, p. 12.
- (49) Idem, p. 27.
- (50) Idem, p. 52.
- (51) Idem, p. 53.

- (52) In zijn tijd door velen als getrouw Hegeliaan beschouwd, niet behorende tot de jong-hegelianen. Fr. Engels sprak over hem als "den Belletristen, den kein richtiger Hegelianer anerkannt". Zijn leer wijkt inderdaad op essentiële punten af van die van Hegel.
- (53) Idem, p. 126.
- (54) Handleiding, p. 148.
- (55) Idem. p. 333.
- (56) Amsterdam 1932, p. 151.
- (57) Thorbecke, J.R. -Ueber das Wesen und den organischen Charakter der Geschichte; ein Schreiben an Herrn Hofrath K.F. Eichhorn; Göttingen 1824.
- (58) Hij en zijn kollega Des Amorie van der Hoeven worden wel beschouwd als degenen, die de "sociale quaestie" in ons land hebben geïntroduceerd; vgl. Gedenkboek van Ath. en Univ. v. Amsterdam, p. 153.
- (59) Korte opmerkingen, IV, p. 11; instemmende samenvatting van een door hem besproken boek van ene Eberard.
- (60) De Staatswetenschap, p. 18.
- (61) De Tijdgenoot van 31 juli 1845.
- (62) Het Regt. De Staat, p. 25.
- (63) Handleiding, p. 765.
- (64) Het Regt. De Staat, p. 4.
- (65) Idem, p. 136.
- (66) Idem, p. 36.